

- państwa Polskiego // Studja historyczne i spoieczne.* – Lwyw; Warszawa; Krakyw, 1924.
24. Rutkowski J. *Zarys dziejow gospodarczych Polski w czasach przedrozbiorowych.* – Poznac, 1923.
25. *Polskie instruktarze ekonomiczne z kocca XVII i z XVIII wieku.* / Wyd. St. Pawlik. – Krakyw, 1915. – T. 1; 1929. – T. 2.
26. Leskewiczowa J. *Znaczenie inwentarzy dybr ziemskich dla badac historii wsi Polskiej w XVIII w.* // *Kwartalnik Historyczny.* – Warszawa, 1953. – R. LX. – №. 4.
27. Arnold S. *Wstkp // Supliki chiopskie XVIII wieku. Z archiwum prymasa Michaia Poniatowskiego.* / Wyd. J. Leskiewicz, J. Michalski. – Warszawa, 1954.
28. *Люстрації королівщин українських земель XVI – XVIII ст.* / За ред. Р. Майбороду. – К., 1999.
29. *Instrukcje gospodarcze dla dybr pszczyczkich od poiowy XVII do poczatku XIX wieku* / Wyd. S. Inglot, L. Wiatrowski. – Wrociaw, 1963.
30. Zahorski A. *Polska historiografia XVIII wieku po drugiej wojnie swiatowej* // *Kwartalnik Historyczny.* – 1987. – R. XCIV. – № 1.
31. Zamorski K. *Folwark i wies. Gospodarka dworska i spoiecznoszc chiopska Tenczynka w latach 1705-1845* // *Prace komisji historycznej. PAN – oddziai w Krakowie.* – 1987. – №. 48.

В.В. Ігнатенко

СЕЛЯНСЬКИЙ ФАКТОР В ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Друга половина ХІХ століття в історії української нації характеризується як виробничо-економічними зрушеннями, так і якісними змінами парадигм самоусвідомлення. Своєрідним каталізатором суспільної динаміки, безумовно, була реформа 1861 року, яка разом із відомими соціально-економічними наслідками мала й опосередкований вплив на еволюцію української суспільно-політичної думки, позначену постатями М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, пізніше – М. Грушевського. Погляди цих учених, які стали тепер класично-хрестоматійними, у другій половині ХІХ ст. сформували два напрями в суспільно-політичній думці України: народницький та еволюційний.

Метою нашої статті є визначення місця селянської проблематики в межах зазначених напрямів. Об'єкт вивчення – еволюція української суспільно-політичної думки другої половини ХІХ ст., предмет – селянський фактор. Новизна нашого дослідження полягає в тому, що під таким кутом зору окреслена проблематика практично немає історіографії.

Народницький напрям визначався відомими постатями Кирило-Мефодіївського товариства, серед яких незаперечним лідером був М. Костомаров. Суспільно-політична концепція народників будувалася за відповідною логікою. Насамперед, це притаманний Товариству соціологічний підхід, на підставі якого постулювалася думка про особливу роль селянства, яке ототожнювалося з народними трудовими масами. Селянська домінанта в соціологічних поглядах кирило-мефодіївців пояснюється об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Через об'єктивні історичні обставини Україна до середини ХІХ ст. утратила свою еліту [1, 130-131], завдяки цьому селянство, за логікою народників, повинно було репрезентувати націю в

цілому. Побудована на таких засадах соціополітика неминує призвела Товариство до демонстративного протиставлення народу (селянства) й еліти. Останнє і стало однією з визначальних рис народницької ідеології. Селянська тема в народницькому русі мала й соціально-особистісне пояснення, пов'язане з біографією М. Костомарова та Т. Шевченка, де перший був сином кріпачки, а другий кріпаком. Історія, з огляду на соціологічний чинник, розглядається народниками як соціальні антагонізми, що розгортаються в часі та просторі. Зважаючи на це, селянські хвилювання, бунти, повстання, революції детально досліджувалися. Між іншим, саме цей аспект народницької ідеології викликав найбільші симпатії радянських дослідників спадщини кирило-мефодіївців. Абсолютизуючи суспільно-політичну роль народних мас як рушійного чинника історичного процесу, а їхні інтереси як єдиний критерій суспільної оцінки, учені-народники вбачали у державі тільки інструмент насилля. Такий погляд на державу призводив до ігнорування питання про державність українського народу.

Оскільки головним ідеологом Товариства був М. Костомаров, то витоки народницької ідеології потрібно шукати у творчій біографії вченого [2, 8–10]. Відомо, що погляди М. Костомарова, за його особистими свідченнями, формувалися під безпосереднім впливом філософії Ф. Шеллінга, братів Ф. і А. Шлегелів і представників цих шкіл в Україні. Взагалі німецька філософсько-історична школа помітно вплинула на погляди М. Костомарова. Німецька романтична ідеологія, яка розглядала історичну місію нації у здійсненні релігійної ідеї, відбилася у високому напруженні релігійного романтизму, притаманному М. Костомарову та його друзям по Товариству. Пізніше це знайде відображення в положеннях програмних документів кирило-мефодіївців, зокрема: а) про побудову суспільства на християнських засадах; б) про поширення християнського світопорядку слов'янами на весь світ як реалізацію їхнього месіанського призначення; в) про побудову слов'янської держави як спілки саме християнських республік; г) про знищення кріпацтва та царату як явищ аморальних відповідно до християнської етики.

Релігійно-романтичний рефрен М. Костомарова, на наш погляд, варто розглядати як неусвідомлену спробу формування селянської ідеології, яка за своїм змістом і формами політичного вияву за загальними засадами відрізняється від нехліборобських ідеологій. Тут можна погодитися з думкою В. Липинського щодо ролі ірраціоналізму як базової риси цієї ідеології [3, 268]. Селянин-хлібороб, співіснуючи та співпрацюючи із природою, об'єктивно, генетично відчував Всесвіт як ієрархічну побудову присутності невідомих сил, які сприймаються розумом, але не керуються ними. Звідси у селянина віра в Бога, його ірраціональна метафізична релігійність. Ірраціональна віра у вищі сили відзначає вибір хлібороба між особистою свободою та підкоренням себе через свідоме самообмеження та дисципліну. Природа в такому ракурсі є вищою окресленою формою, що визначає умови життя, а не є матерією, здатною до всіляких перетворень.

Селянська домінанта в поглядах кирило-мефодіївців набула радикального спрямування у П. Куліша, для якого щире життя, життя природне,

“життя серця” – це хутір, що дає “природну простоту” буття [4, 163]. Хутору протистоїть місто, від якого П. Куліш радить тікати. Антитеза “хутір – місто” для П. Куліша є не просто літературним засобом, це пропаганда тих цінностей, які можуть бути реалізовані тільки в межах хутірського життя, цінностей вічних і сталих, таких, якими “вони були за тисячу років до нас і залишаться в майбутньому”. П. Куліш не вірить у можливість об’єднання хутора й міста саме тому, що хуторяни, “наче дуби зелені, твердо на своїй землі стоять”. Звідси городяни, за П. Кулішем, повинні залишатися “собі, при своїй городянській філософії”, тоді як хуторяни повинні “селянську філософію проповідувати, взявши її прямисінько із Євангелія”. Така позиція підтверджує спроби евангелізувати народницьку ідеологію. Селянське хуторянське світобачення транспонується П. Кулішем і на відносини українського селянина з Європою, до якої П. Куліш не приховує свого скептично-негативного ставлення. У Європі його вражає “міщанство”, звідси історія Європи “дуже цікава”, а сучасність “нікчемна до відвороту”. Для П. Куліша європейська цивілізація – це насамперед великі міста, де “мало ладу”. Рецепт одужання європейської цивілізації, за П. Кулішем, полягає в розділенні міст на села, на хутори, яким треба було “з’їздитися лише до контор на засідання на короткий час”, “не розриваючи сусідських зв’язків із селянами”.

Абсолютизація інтересів селянства народницькою українською політичною й історичною наукою була поставлена під сумнів наслідками реформи 1861 р. Науковою рефлексією на це стала концепція М. Драгоманова – практично єдиного опонента українського народництва. Передусім привертає увагу критичне ставлення М. Драгоманова до ідей “народоправства”, “інтересів трудового народу” як до занадто абстрактно суб’єктивних і навіть антинаукових. Наукові погляди М. Драгоманова сприяли критичному ставленню до наріжних ідей народництва.

Науково-методологічна позиція вченого формувалася під впливом тогочасного західноєвропейського суспільствознавства, тобто концепції К. Маркса і Ф. Енгельса, соціально-філософських теорій О. Конта, еволюціоналізму Г. Спенсера. Вплив цих концепцій на погляди М. Драгоманова не був рівнозначним. Ідея прогресу приводила вченого до сприйняття марксизму настільки, наскільки він пропагував соціалізм як прогресивніший суспільний лад, закономірний наслідок еволюції людства. Однак М. Драгоманов поділяв й іншу думку К. Маркса про можливість виникнення соціалізму лише в індустріально розвинутих країнах. Це ставило вченого перед проблемою вибору між двома концепціями еволюції: марксистською та спенсерівською – на користь останньої, про що він і пише в автобіографії [5, 75].

М. Драгоманов відкинув таким чином як засіб досягнення соціальної справедливості селянські повстання, народні бунти, що були поетизовані й

сакралізовані народниками. Звідси еволюція суспільства розглядається ним як отождення ідеї економіко-політичного й морально-духовного прогресу. Останнє свідчить про ідейний вплив ліберально-конституційної домінанти на суспільно-політичні погляди М. Драгоманова, на ідеологічну спрямованість його еволюційної концепції [6, 107]. Такою домінантою були класично-ліберальні ідеї англійського конституціоналізму Дж. Мілля, які значно посилилися після вбивства царя в 1881 р. Саме після цієї події М. Драгоманов звертається до таких цінностей лібералізму, як права рівності, свобода, гідність людини. Помітний і вплив концепції російського лібералізму на еволюцію поглядів М. Драгоманова, зокрема положень про самоуправління та роль земств у його здійсненні, про роль моральних ідеалів у громадянсько-політичній діяльності, про взаємодію у класичному ліберальному трикутнику “особа – держава – суспільство”. Суттєвим також був вплив ідеї децентралізації правління Ж. Прудона, яка передбачає здійснення демократизації суспільства шляхом створення поряд із центральним законодавчим органом складної системи органів самоврядування для захисту особистості перед державою. М. Драгоманов протиставив народникам популярний у Європі принцип самовизначення нації “скільки народів – стільки держав”.

Селянська реформа 1861 р., яка розпочала структурування селянства і формування ринкових відносин, поставила перед українською суспільно-політичною думкою питання про зміну наукової парадигми. В цьому була об’єктивна необхідність незалежно від того, як вона суб’єктивно сприймалася вченими. Саме тому позитивізм з його критикою апіорного принципу побудови суспільних концепцій мусив замінити довільне теоретизування народників, що спиралося на принципи християнської моралі. Так з’являється концепція М. Драгоманова про конституційно-репрезентативну політичну систему і державу, побудовану на федерально-автономних засадах.

Отже, зміна народницького напрямку еволюційним визначила спрямування української суспільно-політичної думки другої половини XIX ст. на відмову від абсолютизації селянської проблематики, повернення до якої відбудеться значно пізніше, в новій соціально-економічній і політичній ситуації й отримає іншу інтерпретацію в поглядах В. Липинського.

1. *Потульницький В.А. Теорія української політології.* – К., 1993.
2. *Потульницький В.А. Нариси з української політології (1819 – 1991).* – К., 1994.
3. *Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології. Лист до проф. Яворського // В. Липинський Історико-політична спадщина і сучасна Україна. К. – Філадельфія, 1994.*
4. *Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні.* – К., 1992.
5. *Драгоманов М. Автобіографія // Вибрані твори.* – Прага – Нью-Йорк, 1937.
6. *Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України.* – Мюнхен, 1959.